

CSEKE PÉTER

Az összmagyar szellemiség alakítója

■ 1. A *Korunk* irodalmi szerkesztője volt, amikor 1963 őszén – elsőéves egyetemi hallgatóként – megismerkedhettem vele. Huszonhét évi szerkesztőségi együttműködés után búcsúzom most tőle. Pedig arra készülődtünk – együtt és külön-külön is –, hogy felköszöntsük őt nyolcvanadik születésnapján. Amiképpen a hatvanadikon, a hetvenedikén és a hetvenötödiken is tettük. Utóbb épp az életvidám Mikó kertben. Ezután immár a Házsongárdiba kell kimennünk hozzá. A mi Panteonunkba.

Huszonkét évnyi falujáró újságírás állt mögöttem, amikor a *Korunk*hoz hívtak. Pályám egyik legszebb periódusát köszönhetem neki: amikor csak az volt a dolgom, hogy szociográfiai riportokat írjak. Amelyek aztán *Korfordulós újesztendő* címmel kötetben is megjelentek. Önmagában már ez is azt jelzi, hogy a személyes lét esetlegességein túlmenően általa még inkább a *közösségi lét* alakításának éltető közegébe kerültem.

Az 1968-at követő években *Korunk*-szerzőként is megtapasztalhattam ezt, amikor a diktatúra átmeneti lazulása idején Gáll Ernővel együtt sűrűn igényelte kézirataimat. Amit aztán a „hét szűk esztendő” követett, az elő- és az utócenzúra sűrű vegzálásaival, csengőfrássszal. De akkor a mélyben már Atlantisz is „harangozott”. Az 1937-es *Nem lehet*-vita újbóli „harangkongatásának” volt ez az ideje (lásd Kántor Lajos: *Költöző haza? In: Lehet — nem lehet? Kisebbségi létrértelmezések*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1995. 239—247.), illetve második számizdat lapunk, a *Kiáltó Szó* (1988–1989) múltat elemző és – diktatúra nélküli – jövőt vizionáló programja alapkövetételének. Amikor az egymást számon tartók naponként megkérdezték: „Készülsz-e a holnapra, barátom?” (lásd Balázs Sándor: *Volt egyszer egy számizdat*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005). Atlantisz harangszavát aztán a *Hívó Szó* követte a *Szabadság* 1989. december 24-i számában. Ezt megelőzően pedig a Mikes Kelemen utca 15. szám alatti Kántor-ház már az ’89-’90-es fordulat kolozsvári „főhadiszállásaként” működött. Régóta nem látott vagy csak hírből ismert erdélyi, bukaresti, magyarországi személyiségekkel ott találkozhattam újból, illetve először. Így például a „Romániából örökre kitiltott” Pomogáts Bélával, Csapody Miklóssal; ott kötöttem barátságot Entz Gézával, Jeszenszkyvel... Már ott és akkor elkezdődtek a szellemi önépítést és intézményfejlesztést szolgáló építkezések.

2. Minthogy évtizedekig napi munkakapcsolatban álltunk, majd a heti szerkesztőségi értekezletek alkalmait használtuk ki (napirend előtti vagy utáni) irodalom- és eszmetörténeti beszélgetésekre, e-mail levelezésünkben kevés nyomuk maradt a mindkettőnkét egyaránt foglalkoztató kérdéseknek. Jellemzősül az *Ötletek Korunk-ügyben* tárgyú levelem 2015. január 28-án kelt egymondatos válaszáat idézem: „Örülök az építkező gondolkodásnak.” Az aznapi szerkesztőségi értekezleten negyedik szórványszámunk (2015. 10.) előkészítéséről beszéltünk

(*Magyar szigetek és szórványok a Kárpát-medencében*), és én azzal fűztem tovább a délelőtti gondolatsort, hogy a négy szám alapján megszerkeszthetnénk egy Komp-Press-kötetet, aminek mind a szórványgondnokok, mind a Kőrösi Csoma Sándor- meg a Petőfi-ösztöndíjasok nagy hasznát vehetnék. Az építkező gondolkodásnak így szereztünk újabb híveket a Magyar Szórvány Napján Budapesten, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának szórványkonferenciáján Temesváron, az Amerikai Magyar Baráti Közösségben a Reménység Tavánál.

3. Az ezredforduló évében megjelent impozáns Kolozsvár-kötetnek (*Kulcsok Kolozsvárhoz*) ezt az alcímet adta Kántor Lajos: *A fel nem adható város*. Ebbe a stratégiai és a taktikai maximába sűrítette 1990 utáni jövőtervezését, intézményteremtő és -fenntartó tevékenységét. Ebben elsődleges szerepet szánt a *Korunk*nak mint szellemi véderődnek. Ezért sem változtatott címet 1989 végén a folyóirat. Még kéziratban olvashattam az új folyamat indító bevezetőjében: „Az átfestések és átkelesztések, no meg a kétségbevonhatatlanul tisztességes szándékú új életkezdések heteiben mi vállaljuk a ránk testált lapcímet, a megkerülhetetlen, ám tisztázandó múltat. Egyelőre zárójelben szólunk ugyan a távlatokról, s a kérdőjelet is szükségesnek véljük kitenni a szó után, de ezzel nem hitetlen voltunkat akarjuk jelezni, hanem az újabb (s akkor már bizonyára túl nem élhető) tévedések elkerüléséhez parancsolóan szükséges kételkedést, a szüntelen önellenőrzést és a kívülről érkező bírálat jogát.” (*Történelmi tévedések [Távlatok?]*)

A Kolozsvár-kötetből „nőtt ki” 2003-ban a Kolozsvár Társaság. Ennek megalakításáig olyan intézményvezetői tapasztalatok vezettek, mint a a Szabédi Napok rendszeresítése 1992-től, a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének újjászervezése 1993-ban. Ezzel párhuzamosan a *Korunk* műhelye is különböző sajtófórumoknak volt kezdeményezője: *Magopress, Sajtófókusz, Cumpăna, Render*.

Elsőként a *Korunk Évkönyvek* továbbéltetését bízta rám Kántor Lajos, majd a Komp-Press Kiadó beindítását, működtetését. A munkamegosztás azzal folytatódott, hogy miután 1993-ban újrászervezte a Magyar Újságírók Romániai Egyesületét (a MÜRE-t), az igazgatótanács megbízásából felkért: a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szervezzem meg az egyetemi szintű magyar újságíróképzést, ezt követően a magyar politológusképzést. A közigazgatási oktatás „kihelyezése” révén vált később egyetemi várossá Sepsiszentgyörgy és Szatmárnémeti. Az Anyanyelvi Konferencia társelnökeként a Sajtó- és Könyvkiadás Szaktestület vezetésére ajánlott Kántor Lajos. A nagyváradi Ady Endre Sajtóképzési Intézet működésében viszont ő igényelte a segítségemet. Mára kiderült, hogy az általa javasolt/támogatott oktatási intézményteremtő kísérletek közül csak egy maradt életképes. De hát ez nem is olyan rossz arány, tekintve, hogy hány jobb sorsra érdemes vállalkozást vitt csődbe 1990 óta tájainkon az akarnokság és a szakmai hozzá nem értés.

4. Legutóbb július 5-i levelemre érkezett válasz tőle. Az érdekelt: mit tud Nyíró Gyula ideg- és elmeorvos professzorról, aki nemcsak Juhász Gyulát, hanem Reményiket és Jancsó Bélát is kezelte. Édesapja, akárcsak Nyíró, Désen született. Ő maga irodalomtörténészként sokat – és érdemben – foglalkozott Reményikkel. De hogy 1932–1933 fordulóján Nyíró állította talpra, erről nem volt értesülése. Mindenesetre örült, hogy felkeltettem érdeklődését, és arra kért, hogy kutatásaim eredményeiről számoljak majd be neki. Sajnos immár nem tehetek eleget kérésének.

A *Korunk négy kapuja* befejezése után a legtöbbet az *Új Kántor-Láng* (1918–2018) szerkesztésének módszertani kérdéseiről beszélgettünk. Amihez magam

azzal járultam hozzá, hogy felhívtam a figyelmét: Cseke Gábor magánszorgalom-ból újraserkesztette az 1967-es *Vitorla-ének* antológiát, vázolta a szerzők későbbi életútját, újabb – jellemző – művekkel gazdagította a leendő kiadványt. Amikor a kéziratot megkapta, nagyjából ő már készen volt a maga részével az *Új Kántor-Lángból*. Szakmai véleményével viszont megerősítette Cseke Gábor szerkesztői judiciumát.

5. Minthogy hatvanadik születésnapjára érkezett volt haza észak-amerikai újáról, másnap, augusztus 8-án köszöntöttük a Nagy-Szamos utcai szerkesztőségben. Ezt onnan tudom ilyen „naprakészen”, mert ott és akkor dedikálta nekem is azt a *Korunk*-kiadványt – Deák Ferencé és Heim Andrásé az érdem –, amellyel a hazatérőt megleptük. A történet előzménye egy „kegyes család” volt. Mielőtt Erzsikével átkelt volna az Óceánon, a Kriterionnál felkerestem Ferikót, és – bizonyára a *Tizenegyek* (1923) szerkesztésének sugallatára – azt kérdeztem tőle: megítélése szerint ki lehetne az a tizenegy képzőművész, akinek grafikáját Kántor Lajos szívesen látná ebben az általam tervezett születésnap kiadványban. Ferikó értette a kópéságot, magára vállalta a csínytevést. És Lajos kézírásával adta kezembe a tizenegy nevet. Innentől kezdve már könnyű dolgom volt. Már úgy értem, hogy az íróársak megszólítását illetően. (Ne hallgassam el: volt egy előzetes konzultációm Mészöly Miklóssal az 1997-es Ünnepi Könyvhéten.)

A *Kántor Lajos hatvanéves* című album mindössze 50 példányban az Anyanyelvi Konferencia támogatásával jelent meg a csíkszeredai Alutus Nyomdában. Az alcím helyén ez olvasható: *A Korunk szerkesztősége szeretettel köszönti hatvanadik születésnapján Kántor Lajost, akinek intézményfenntartó és kultúraépítő tevékenysége előtt ezzel az emlékalbummal tisztelgünk.* Autográf aláírással: Horváth Andor, Cseke Péter, Kovács Kiss Gyöngy, Sass Gyöngyi, Heim András, Lakó Boglár, Mezei Tibor, Balázs Juli, Kerekes György, Deák Attila. Józsa T. István, Selyem Zsuzsa. Az előzéklapon: Bálint Tibor, Csiki László, Egyed Péter, Ilia Mihály, Kányádi Sándor, Kovács András Ferenc, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár, Mészöly Miklós, Pomogáts Béla, Visky András versei, vallomásai; Bardócz Lajos, Damó István, Deák Ferenc, Gergely István, Finta Edit, Jakobovits Miklós, Kusztos Endre, Márton Árpád, Simon Sándor, Sipos László, Tettamenti Béla grafikái.

Bálint Tibor a „ezerarcú ember” arcképét rajzolta kedvelt műfajának megfelelően „a köröm hátára”:

„Ezer arca, amelyet tevékenysége által felém mutat, egyetlen arccá ötvöződik össze az időben. Mert mi mindennel is foglalkozott az évtizedek során a művészet és a kultúra területén! Volt kiváló szerkesztő, aki munkahelyének szobáit, mint Kassák Lajos a legkülönbözőbb felfogásokhoz tartozó festők, grafikusok, szobrászok munkáinak a bemutatására is fölhasználta; volt író, irodalomtörténész és szociológus, dokumentumnok révén végigharcolta a százéves harcot *Az ember tragédiájáért*; utazott a gyökerek körül, hogy irodalmunkat elhelyezze a közép-kelet-európai irodalmi térségben; fiatal elbeszélőket, költőket istápoltt szellemileg, és adott nekik teret lapjában, mindig a szeretet, de a tárgyilagos megméretés alapján...”

Csiki László kifejtette: „Az erőt becsülöm benne mindennek előtt és felett. Erő kell a tudáshoz, a (mű)értéshez, reményvesztett vagy hagymázosan reménykedő korokban még a hétköznapi munkához is. Erő kell ahhoz, hogy ne csak túléljen az ember diktatúrát és zagyva szabadságot, hanem élje is az életét: teljesen, tehát soha nem kisebbségben. [...] Nem tudom, neveltetése, környezete, városa, az önfegyelme, a feladatvállalása adott-e erőt a célhoz, vagy a cél erősítette, amíg a

romániai magyar kultúra munkásából az összmagyar szellemiség alakítójává vált, szellemi erővé maga is.”

Esterházy Péter így ütötte le az alaphangot: „Hatvanévesen, még és már, nem érdemes hazudni. Ezért szeretjük ünnepelni őket. Vagy figyelmeztetnek, vagy példát adnak.”

Ilia Mihály vesébe látóan írta: „Kántor Lajosnak az irodalomtörténeti érzékenysége mellett az élő irodalomra is mindig volt szeme, figyelme, ideje. Őt nem zavarta az élő író, mint némely szakmabelit. Az irodalmi élet szervezőjének lenni írásban, szerkesztőségben, rendezvényeken időt rabló munka, kényelmet nélkülöző tevékenység, olyan közegben kell mozogni, ahol az érzékenység igen nagy, sebeket oszt és kap az ember.”

A *Kántor-Láng* ikertársa kifejtette: „Közös irodalomtörténetünk megírása úgy kezdődött, mint valami iskolai pensus: volt egy akadémiai megbízatás – természetesen Lajos szállította –, s egy határidő (természetesen én nem tartottam be). S voltak végeérhetetlen viták. Betegesen elfogult vagy, mondtam én; betegesen konzervatív vagy, mondta ő. Mikor végre elkészültünk, rájöttünk, hogy mindkettő kellett hozzá. Az elfogultság is, a konzervativizmus is. És persze a rivalizálás. Mert persze nemzedéktársak is voltunk, két fiatal kritikus, ki akkor kezdte a maga külön útját járni, s erre a közös »nemzedéki« feladatvégzésre közben talált rá. Fél szemünk mindig a másikon volt, mint hosszútávfutó a hajrá előtt; nemcsak együtt írtuk a könyvet, hanem egymásnak is.”

„Együtt formálódtál (edződtek) a *Korunkkal* – írta »nagy szeretettel, öreg-barátsággal« Mészöly. Milyen ihletett volt ez a cím-választás! Sorsvállalás és teljesítés. A szó igazi értelmében *Műhelyé* tudatok válni – minden irányban nyitott ajtókkal. [...] Munkásságotok szellemi-lelki történelmet írt, és mindvégig az egymás elfogadására, megértésére nevelt. Ritka madár. Védetté kellene nyilvánítani...”

6. Nyolcvanadik születésnapján Tibori Szabó Zoltán a „Kántor nélküli Kolozsvárt” vizionálva kimondja: e távozással keletkezett űr betölthetetlen. Magam sem látom ezt másképpen.

Bizonyára vissza kell térnünk a „tévedések elkerüléséhez parancsolóan szükséges kételkedés”-hez, a „szüntelen önellenőrzés”-hez és a „kívülről érkező bírálat” létjogához.